

Gravmonument i svenska parkmiljöer: idéer, ideal och formspråk

Tomb monuments in Swedish parks:
ideas, ideals and artistic idiom

Hanna Åberg

Gravmonument i svenska parkmiljöer

Idéer, ideal och formspråk

Tomb monuments in Swedish parks

Ideas, ideal and artistic idiom

Hanna Åberg

Handledare: Anna Jakobsson, SLU, Institutionen för landskapsarkitektur, planering och förvaltning

Examinator: Allan Gunnarsson, SLU, Institutionen för landskapsarkitektur, planering och förvaltning

Omfattning: 15 hp

Nivå och fördjupning: G2E

Kurstitel: Kandidatarbete i trädgårdsdesign

Kurskod: EX0798

Program: Trädgårdsingenjör: design - kandidatprogram

Utgivningsort: Alnarp

Utgivningsår: 2018

Omslagsbild: Hanna Åberg

Elektronisk publicering: <http://stud.epsilon.slu.se>

Nyckelord: gravar, tro, gravromantik, heliga lundar, Eden, Arkadien, Millesgården, Jacobsberg, Rosersberg, mortalitet.

SLU, Sveriges lantbruksuniversitet

Fakulteten för landskapsarkitektur, trädgårds- och växtproduktionsvetenskap

Institutionen för landskapsarkitektur, planering och förvaltning

Abstract

This thesis aims to answer which ideas and ideals that manifest through grave tombs in Swedish parks and how they have been designed throughout history. Through a literature study, based on multidisciplinary western literature, the intention has been to understand the influences that have shaped Swedish tomb monuments. Three Swedish tomb monuments have been closely studied with the purpose to compare them to contemporary Swedish and European park ideals, and furthermore to see historical connections.

The result of the thesis shows that underlying ideas are individually ruled by contemporary ideals and imprinted by collective memories and myths. A mutual idea when having created a tomb monument is the thought of creating an utopia. What this utopia looks like varies throughout history and has gone under different names - *the spiritual nature*, Arcadia and the Garden of Eden. The design of garden tombs is a result of underlying ideas and contemporary ideals. Continental ideals have influenced the Swedish landscape even though traditions, cultural and factual landscape have dominated in the final design. Throughout history tomb monuments have been placed on a high, close by water and alongside trees.

This thesis concludes that the idiom of tomb monuments have a cyclical movement and thereby continuously refers back in time. The Swedish tomb monuments have a striking similarity with the holy groves of Nordic pre-historic times. The tradition of the *the spiritual nature* have lived on as a fundamental theme for tomb monuments in Sweden.

Sammandrag

Den här uppsatsen syftar till att besvara vilka idéer och ideal som kännetecknar gravmonument i svenska parkmiljö samt hur de har utformats genom historien. En litteraturstudie har utförts baserad på tvärvetenskaplig västerländsk litteratur med avsikt att förstå de influenser som format svenska gravmonument i parkmiljö. Tre svenska gravmonument har studerats noggrannare i syfte att jämföra dem med samtida svenska och europeiska parkideal, och även för att se historiska kopplingar. Resultatet av arbetet visar att bakomliggande idéer är individuellt styrda av samtida ideal, och präglas av underliggande landskap i form av kollektiva minnen och myter. Gemensamt som idé för gravmonument är tanken att skapa en utopi. Hur idealet för utopin sett ut varierar genom historien och har haft flera namn - *den besjälade naturen*, Eden och Arkadien. Utformningen av gravmonument är ett resultat av monumentets bakomliggande idé och samtidens ideal. Kontinentala ideal har präglat det svenska parklandskapet även om traditioner, kultur och faktiskt landskap har styrt den slutgiltiga utformningen. Genom historien har gravmonument ofta placerats på en höjd med närhet till vatten och invid träd.

Uppsatsen har kommit fram till att utformningen av gravmonument har gått i cykler och har därmed ständigt refererat bakåt i tiden. De svenska gravmonumenten har tydliga likheter med heliga lundar från fornnordisk tid. Traditionen av *den besjälade naturen* har fortlevt i Sverige där den ligger som ett grundtema i utföranden av gravmonument.

Innehållsförteckning

Abstract	s. 3
Sammandrag	s. 3
Inledning	s. 5
Bakgrund och frågeställningar	s. 5
Mål och syfte	s. 6
Metoder, material och avgränsningar	s. 7
Gravmonument i parkmiljöer över tid	s. 8
Tidsperiod ca 500 f.Kr. - ca 500 e.Kr.	s. 8
Den besjälade naturen i Norden	s. 8
Heliga lundar i antikens Grekland	s. 9
Vergilius Arkadien	s. 11
Tidsperiod ca 500 - ca 1400	s. 12
Lundens nya skepnad	s. 12
Edens Lustgård	s. 13
Tidsperiod ca 1400 - ca 1660	s. 13
I nationalromantisk anda	s. 13
Parkexempel: Rosersberg	s. 15
Tidsperiod ca 1660 - ca 1850	s. 16
Romantisering av förfall	s. 16
Forntid i fokus, igen	s. 18
Gravromantikens återfödelse	s. 19
Parkexempel: Jacobsberg	s. 22
Tidsperiod ca 1850 - ca 1930	s. 25
Bildande gravmonument	s. 25
Tidsperiod från ca 1930 fram till idag	s. 26
Med avsaknad av andlighet?	s. 26
Parkexempel: Millesgården	s. 27
Reflektioner och sammanfattning	s. 29
Framtida forskning	s. 30
Sammanfattning: Kulturarvet	s. 31
Slutord	s. 31
Referenser	s. 32
Tryckta källor	s. 32
Elektroniska källor	s. 33
Bildförteckning	s. 34

Inledning

Under några somrar på slutet av 1990-talet deltog jag i en konstskola för ungdomar på Millesgården utanför Stockholm. Under de årliga veckorna, på muséet och i skulpturparken med Carl Milles samlade verk, var det inte de kolossala bronsskulpturerna som kom att fascinera mig mest. I en central, men likväl undangömd, del av parken står en kapellbyggnad varifrån paret Milles ligger begravda sedan 1955. Med skräckblandad fascination passerade jag platsen, sneglande, så fort tillfälle gavs.

Graven väckte en oförklarlig mystisk känsla som jag inte kände igen från mina upplevelser av andra begravningsplatser. Samma känsla återkom långt senare, när jag som vuxen gjorde mitt första besök på Jacobsberg, utanför Visby. Det jättelika gravmonumentet från 1827, som finns i den bedagade parken, väckte inte bara de där mystiska känslorna till liv utan även en motivation att undersöka företeelsen med gravmonument i parkmiljö närmare.

Minnet av Jacobsbergs kom tillbaka när jag för bara något år sedan av en ren slump hamnade på Rosersberg utanför Stockholm. Platsen bar på en aura av åldrad gåtfullhet. Ivrigt, utan att egentligen veta något om platsen jag hamnat på, letade jag runt i parken efter spår av historien. På den vildvuxna kulle, som ligger i siktlinje med slottet strax invid vattnet, försökte jag utläsa vad för slags park som en gång legat på platsen. Att jag då stod på en forntida gravhög, som dessutom hade utgjort en avgörande del av utformningen i en annars formell trädgård från 1600-talet, fanns inte på kartan i mina tankegångar. Det har senare lett mig till att fundera över hur anläggningarna jag fascinerats av har hängt samman, samt vilka idéer och ideal som har legat till grund för utformningen av gravmonumenten.

Med tre fascinerande och varierande exempel i åtanke, där jag fått samma känsla av outgrundlig gåtfullhet, var jag helt sonika tvungen att utforska en i Sverige inte tidigare beskriven företeelse. För det gick inte att komma ifrån att dödens närvaro inspirerat till betydande arkitektur i landskapet, och att dess närvaro än idag ger en air av sann mystik.

“Death has inspired great art and architecture”¹

Bakgrund och frågeställningar

Arkitekturhistorikern James Steven Curl understryker i boken *Architecture and Death* (2002) att döden är det enda människan med visshet kan säga om livet och menar att gravens utformning är en studie i smak genom historien.² Gravplatser berättar hur människans förhållande till döden skiftat under tidens gång. Alltför litet uppmärksamhet har emellertid getts åt gravmonument i parker. Det finns därmed en lucka i trädgårdshistorisk litteratur. Konstvetaren Simon Schama har en liknande syn

¹ Curl, James Steven. *Architecture and Death*. Tredje upplagan. Gloucestershire: Sutton Publishing Limited, 2002, s. XV.

² Curl, James Steven. *Architecture and Death*, s. 357.

som Curl och använder sig av träd för att beskriva människans relation till döden och sin egen mortalitet:

“The evolution from Nordic tree worship through the Christian iconography of the Tree of Life and the wooden cross to images like Caspar David Friedrich’s explicit association between the evergreen fir and the architecture of resurrection may seem esoteric. But in fact it goes directly to the heart of one of our most powerful yearnings: the craving to find in nature a consolation for our mortality.”³

Med Schamas och Curls tankar som grund är arbetets frågeställningar: vilka bakomliggande idéer och ideal har funnits för gravmonument i parker, och hur har de utformats? Hur har detta återspeglats i svenska parker under olika tidsperioder?

Mål och Syfte

Målet med arbetet är att beskriva vilka idéer och ideal som styr utformningen av gravmonument i svenska parkmiljöer från forntiden till idag. Syftet med uppsatsen är att fylla den lucka i trädgårdshistoriska texter som finns gällande gravmonument i parkmiljö.

Metoder, material och avgränsningar

För att få en bred uppfattning om idéer, ideal och utformning av gravmonument har målet med litteraturvalen varit att fånga in många olika aspekter och tolkningar av gravmonument i parkmiljö. Arbetet har därför genomförts med hjälp av tvärvetenskapligt material av trädgårds-, arkitektur-, samhälls- och konsthistorisk litteratur. Människans relation till tro och religion, konstutövning, och rådande samhällsklimat har efterforskats. Svensk litteratur specialiserad på trädgårdshistoria har använts för att förstå vikten av europeiska influenser, samt specifikt svenska ideal och arkitekturer. Litteratur inom området på svenska har i stor utsträckning saknats och därför har utgångspunkten för uppsatsen varit västerländsk litteratur.

Exempel på litteratur är arkitekturhistorikern Anna-Maria Blennows *Europas Trädgårdar: Från Antiken till Nutiden* (1995), konstvetaren Simon Schamas *Landscape and Memory* (1995) och artiklar som berör gravar i parker, så som *Forntiden i parker* av Åsa Ahrland och Gert Magnusson (1999), men även texter relaterade till just gravplatsens historia som James Steven Curls *Architecture and Death* (2002). Bland författarna finns arkeologer, konstvetare, landskapsarkitekter, för att nämna några. Litteraturen är skriven av västerländska författare och platserna de beskriver berör främst Grekland, Italien, Frankrike, England, Tyskland och Skandinavien.

Resultatet och diskussionen utifrån litteraturstudien presenteras genom en tidslinje från ca 500 f.Kr. fram till idag, för att översiktligt kunna tyda den historiska utvecklingen. Tidslinjen är uppdelad i ungefärliga tidsperioder, som ibland kan överlappa. Ahrland och Magnusson (1999) refererar till den franske sociologen och författaren Bourdieus reflektioner kring begreppet *epok*. Bourdieu menar att det som definierar en grupp i första hand inte är en epok utan att den känner igen sig i ett gemensamt problem. Det finns likheter oavsett tidsperiod och utgångspunkt. Epoker

³ Schama, Simon. *Landscape and memory*. London: Fontana Press, 1995, s. 14-15.

menar Bourdieu är ett hjälpmedel för att förstå samtida strömningar som kan ha influerat människans relation till problemet.⁴ Det är med den tanken i bakhuvudet läsaren är tänkt att följa tidslinjen; inte bara rakt fram utan även med tillbakablickar eftersom människans hantering av döden inte nödvändigtvis är likriktad.

För att besvara frågan hur idéer och ideal har återspeglats i svenska parkers gravmonument har tre exempelanläggningar vävts in i tidslinjen; Millesgården på Lidingö, Jacobsberg på Gotland och Rosersberg i Uppland. De har olika anläggningsperioder, geografisk placering, och gravmonumenten i parkerna ser helt olika ut. Litteratur relaterad till dessa gravmonument är begränsad och därför har analysen av anläggningarna utförts genom att jämföra dem med samtida svenska och europeiska parkideal, och även genom att se historiska kopplingar. Platsbesök vid anläggningarna har genomförts för egen analys och tolkning. Analysen av platserna är därmed präglade av och baserade på observationer vid besök.

Arbetet tar avstamp i *idé*, *ideal* och *formspråk* för gravmonument i parkmiljö. Med *ideal* avses att beskriva idén om det perfekta tillståndet för en park eller ett gravmonument. Ideal präglas av sin samtids samhällsförhållanden och levnadsvillkor i relation till bakomliggande kulturhistoriskt arv. Arbetet att innefatta olika typer av ideal som dominerar samtiden; parkideal, konstideal, litterära ideal. Med *idé* menas vilken föreliggande tanke som finns bakom enskilda monument. *Formspråket* syftar till utformningen av gravmonument, gravmonumentets design.

Arbetets referenshantering följer Umeås universitetsbiblioteks föreskrifter för Oxfords referenssystem.⁵ Med avsikt att förtydliga språkbruket i arbetet så används kursiverad text för uttryck på andra språk än svenska, titlar, och även när ord eller termer i sig diskuteras. Citat anges med dubbla citattecken.

Uppsatsen är avgränsad till att handla om gravar i parkmiljö, därmed behandlar den inte kyrkogårdens eller begravningsritualens historia och utveckling. Den gör heller inte anspråk på att utgöra en komplett sammanställning av svenska parker med gravar eller alla olika sorters utformning av gravmonument. Uppsatsen är tematiskt avgränsad till att behandla gravar i parkmiljö i Sverige, men med litteratur som har västerländsk utgångspunkt och med tre utvalda svenska anläggningar som exempel. Enbart västerländska anläggningar och influenser har studerats.

⁴ Ahrland, Åsa och Magnusson, Gert. Forntiden i parker. *Bebyggelsehistorisk tidskrift*. vol. 37 (1999): 7-32. s. 7.

⁵ Umeå universitetsbibliotek, Referenser Oxford. <http://www.ub.umu.se/skriva/skriva-referenser/referenser-oxford> (Hämtad 2018-02-18)

Gravmonument i parkmiljö

Tidsperiod ca 500 f.Kr - ca 500 e.Kr

Den besjälade naturen i Norden

“Det var inte bara träden som var besjälade, det tisslades och tasslades överallt i stenar, backar och vatten” skriver Per Österman.⁶ Det finns en tanke om *den besjälade naturen*, där träden spelade en stor roll i den nordiska folktron från järnåldern och framåt. I Sverige skildrades tidigt heliga lundar som resliga träd i naturskön omgivning berättar Allan Gunnarsson. I närheten av de heliga lundarna återfanns ättehögar, gravar i modern mening.⁷ De heliga lundarna berättar historien om en människa starkt sammansvuren med träden.⁸

Yggdrasil, den ask som enligt fornnordisk mytologi bar upp världen, utgjorde en symbolisk kommunikationslänk mellan människan och gudarna eftersom trädets rötter gick ner i underjorden.⁹ Träden stod som representanter för kopplingen till högre makter. Träden var så heliga att de inte fick röras.¹⁰ Få beskrivningar över hur lundarna såg ut finns, men Swantje Oostra (2001) har en teori om att detta faktum kan vara en nyckel. Hon menar att det kan innebära att lundarna var så vedertagna att beskrivningar inte behövdes, alternativt att platsens utseende var oväsentligt och att det istället var handlingarna som stod i centrum. Bland annat baserar hon detta på att i bibelöversättningar från tidigt 1900-tal har ordet lund ersatts av *offerhöjd*.¹¹ Själva ordet offerhöjd är i sig beskrivande - det talar om vad som skedde på platsen men också hur den var belägen i landskapet - påtagligt upphöjd från sin omgivning. Oostra ger även flera exempel på att närhet till vatten i lundarna var av vikt. Det fanns ofta antingen en brunn eller källa i direkt anslutning för att möjliggöra tvagning.¹² Gunnarsson bekräftar lundarnas placering i landskapet, han skriver att de låg på åsar med fri utsikt över angränsande vatten.¹³

⁶ Österman, Per. *Svenska Jätteträd och deras mytologiska historia*. Kristianstad, 2001, s.9. citerad ur Oostra, Swantje. *Om lunden*. Alnarp: SLU Service/Repro, 2006, s. 40. Tillgänglig via: <https://pub.epsilon.slu.se/1057/1/Acta200625.pdf> (Hämtad 2018-02-19)

⁷ Gunnarsson, Allan. *Träden och människan*. Stockholm: Rabén & Sjögren, 1988, s. 24.

⁸ Ibid., s. 25.

⁹ Oostra, Swantje. *Om lunden*, s. 40.

¹⁰ Ibid.

¹¹ Oostra, Swantje. Den heliga lunden. *Ale*. No 1: 13-25 (2001), s. 21. Tillgänglig via: https://www.tidskriftenale.nu/pdfale/ALE-2001-1_v02.pdf (Hämtad 2018-02-19)

¹² Ibid., s. 18.

¹³ Gunnarsson, Allan. *Träden och människan*, s. 24.

Heliga lundar i antikens Grekland

Även i den grekiska antiken stod *den besjälade naturen* som grundtema.¹⁴ Naturen var besjälad av naturväsen. Till vattendrag och grottor hörde nymfer, till skogen fauner och till bergen satyrer. Herdarnas gud Pan fanns i landskapets sluttningar; spelande på sin flöjt och fördrev tiden med nymfer. I efterhand har Pan tillskrivits regionen Arkadien med ljuva ängar, lundar och källor¹⁵ - det pastorala landskapet. Som begrepp dyker Arkadien första gången upp i Theokritos verk *Idyller*. Det riktiga Arkadien, en region i Grekland, är kargt och klippigt - inte det minsta överensstämmande med Theokritos pastorala beskrivningar.¹⁶ De två landskapsbilderna kom att stå i stark kontrast till varandra under senare tolkningar av Arkadien. Bilden av *den besjälade naturen* och Arkadiens landskap kom under senare tidevarv utgöra viktiga parkideal och ligga till grund för utformning av gravmonument i parkanläggningar.¹⁷

Likväl som den gemensamma tanken om den besjälade naturen så fanns motsvarande heliga lundar såväl i Norden som i antikens Grekland och båda kan kopplas till gravplatser. Platon samlade sina lärjungar i heliga lundar "bland träd, altare, gravar och heliga grottor".¹⁸ Så kallade hjältegravar var omgivna av heliga lundar. Att skada de träd som låg i anslutning till en grav lär ha varit förenat med dödsstraff.¹⁹ För att bli en olympisk hjälte krävdes det att segra tre gånger i de olympiska spel som gick av stapeln till Zeus ära vart fjärde år. En staty över den trefaldige vinnaren restes därefter i en närliggande lund, menar Anna-Maria Blennow.²⁰ Huruvida statyerna är vad som omnämns som hjältegravar eller om det rörde sig om andra faktiska gravar framgår inte av texten. Enligt Schama (1995) var lundarna inte platser för hjältegravar utan de var helgade åt gudarna. I hans exempel är det tvillingarna Apollons och Dianas lundar.²¹ Filosofi, undervisning, trädgårdskonst, hjälte- och gudskydikan verkar ha förts samman i lundarna. Lunden fungerade även som idrottsplats och mötesplats - ett rum för samtal och eftertanke och som Blennow uttrycker det: De grekiska idealen kan sägas ligga i odling av såväl kropp som själ.²²

¹⁴ Blennow, Anna-Maria. *Europas Trädgårdar : Från Antiken till Nutiden*. Lund: Signum, 1995, s. 16.

¹⁵ *Ibid.*, s. 23-24.

¹⁶ *Ibid.*, s. 16-17.

¹⁷ Curl, James Steven, *Architecture and Death*, s. 11.

¹⁸ *Ibid.*, s. 21.

¹⁹ *Ibid.*

²⁰ *Ibid.*, s. 21-23.

²¹ Schama, Simon. *Landscape and memory*. citerad ur Oostr, Swantje. Den heliga lunden, s. 15.

²² Blennow, Anna-Maria. *Europas Trädgårdar : Från Antiken till Nutiden*, s. 21-24.

Arkeologen Maureen Carroll-Spillecke skriver att heliga lundar och gravträdgårdar låg separerade i det antika Grekland, likt vår tids begravningsplatser.²³ Att det fanns begravningsplatser talar i sig inte emot att gravar även skulle finnas i de heliga lundarna. Platons lärjunge Theofrastos lär ha önskat att efter sin död begravas i sin trädgård och att denna skulle användas som mötesplats för hans vänner.²⁴ Landskapsarkitekten Patrick Bove framhåller att det saknas utförligt beskrivande texter över vad lundarna faktiskt användes till under Antiken och hur de var utformade. Vidare skriver han att diktare från antiken refererar till heliga lundar i en poetisk, dramatisk eller filosofisk kontext.²⁵ Detta talar lite emot andra författare, som menar att det fanns en specifik användning.

I Homeros texter från 800 f.Kr berättar han att lundarna låg i anslutning till vatten och i dem växte poppelträd.²⁶ Poppel är det växtslag som oftast förknippats med de heliga lundarna men kulturväxter såsom äppelträd växte även i lundarna.²⁷ Just eftersom att kulturväxter beskrivits i anslutning med lundarna tyder det på att de var formade av människor. Det står i kontrast till de nordiska lundarna som verkade valts ut utifrån egenskaper som naturligt uppstått i landskapet. Pausanias, samtida som det romerska riket, beskrev de heliga lundarna mer utförligt än Homeros. Han nämner en helig cypresslund utanför Korinth, där den omtalade skönheten Lais ligger begravd. Ovanför hennes gravplats lär en staty av en lejonhona med sin unge i sina tassor ha stått. Monumentet symboliserade hennes makt över män.²⁸ Oostra (2001) visar på ett utdrag ur John Stewart Collis verk *Träden och människorna* från 1954; "Den var sammansatt av lagerträd och cypresser, planterade i avenyer som sammanstrålade mot ett storslaget tempel, helgat åt Apollon och Diana".²⁹ Det överensstämmer med Schamas beskrivning av lundarna samtidigt som det styrker Bowes beskrivning av växtmaterial.

²³ Maureen, Carroll-Spillecke. The gardens of Greece from Homeric to Roman times. *Journal of Garden History*. Vol. 2, No. 2 (1992): 84-101, s. 91 Tillgänglig via: <http://templelandscape.typepad.com/files/gardens-of-greece-from-homeric-to-roman-times.pdf> (Hämtad 2018-01-30)

²⁴ Coffin, David R. *The English Garden: Meditation an Memorial*. West Sussex: Princeton University Press, 1994, s. 127.

²⁵ Bove, Patrick. The sacred groves of ancient Greece. *Studies in the History of Gardens & Designed Landscapes*. vol. 29 no. 4: 235-245, 2009, s. 235 Tillgänglig via: <https://doi.org/10.1080/14601170802260252> (Hämtad 2018-01-30)

²⁶ Ibid.

²⁷ Ibid.

²⁸ Ibid., s. 241.

²⁹ Collis, John Stewart. *Träden och människorna*. Stockholm, 1951. citerad ur Oostra, Swantje. Den heliga lunden, s. 15.

Vergilius Arkadien

Människor begravdes ofta i naturen eller i trädgårdar i Romarriket.³⁰ Romarnas begravningsplatser kallades nekropoler. Gravmonument påminde ofta om hus, likt antika tempel med kolonner. De stod många gånger uppradade utmed vägar som ledde in i städerna, som Via Appia Antica utanför Rom.³¹ Att använda grottor som gravar förekom kring medelhavet. Nekropoler kunde därmed utgöras av klippor och berg.³² Kring ingången till klippgravar höggs former av pilastrar som bar upp tak, likt de huslika gravmonument som fanns vid andra nekropoler. Det anlades även gravträdgårdar. Besökare kunde åka ut till gravarna, bo över i sommarhus och äta ute i det fria. Trädgårdarna var formellt planerade med planterade rosor i överflöd. Invid en del trädgårdsbegravningsplatser fanns vinodlingar, för att försäkra sig om att de avlidna skulle ha en utesäkring med vin. Bland porlande källor, skuggade gångar, badsjöar och statyer tänkte romarna på sina döda som inackorderade.³³ Tanken på att den avlidne var medveten om sin omgivning gör trädgårdsbegravningsplatsen till lika delar park som begravningsplats. Ett paradiset, ett Arkadien, utformades i faktiskt mening.

Poeten och diktaren Vergilius landsbygdsromantiseringade dikter präglade begreppet Arkadien i den latinska litteraturen. Vergilius stärkte Theokritos begrepps användning genom att idealisera det pastorala; eviga källor, frodiga och kuperade landskap. Han framhöll även det äkta Arkadiens karghet med förskönande undertoner.³⁴ Genom årtusendena har Vergilius verk fortlevt och så även fascinationen kring hans gravplats. Poeten gick bort 19 f.Kr och efter egen önskan gravsattes han utanför Neapel. Exakt placering för graven är det ingen som vet i idag. Vissa menar att den återfinns i trädgården till Villa Comunale i de västra delarna av Neapel. Genom årtusendet har graven dock pekats ut att ligga omgiven av grönska på tuffberget Posillipo väster om Neapel. Placerad invid en grotta, inbäddad i murgröna och skuggat av ett stort lagerträd, har berättelsen om poetens gravmonument levt vidare till senare tidsepoker.³⁵

Lagerträdet haft stor betydelse för definitionen av Vergilius grav;. Besökare under kommande årtusende tar kvistar från platsen; under 1700-talet "tog Viceamiralen av Ryssland en kvist till Voltaire medan Wilhelmine, Markgrevinna av Bayreuth, skickade en till sin bror". Utvandrade napolitanare sägs ha skrivit hem för att få blad från trädet skickade till sig.³⁶ Vikten av lagerträdet som symbol för

³⁰ Coffin, David R, *The English Garden: Meditation an Memorial*, s. 127.

³¹ Curl, James Steven, *Architecture and Death*, s. 41.

³² Ibid., s. 37.

³³ Ibid., s. 41.

³⁴ Blennow, Anna-Maria. *Europas Trädgårdar : Från Antiken till Nutiden*, s. 17.

³⁵ Trapp, Joseph Burney. The Grave of Vergil. *Journal of the Warburg and Courtauld Institutes*. Vol. 47 (1984): 1-31, s. 14. http://www.jstor.org/stable/751436?seq=1&cid=pdf-reference#references_tab_contents (Hämtad 2018-01-20)

³⁶ Ibid., s. 21.

Vergilius grav visar hur traditionen av trädet som sinnebild för livskraft förts vidare från den gudadyrkande naturen hit.

Illustrationer av Vergilius gravmonument genom åren visar ofta en huslik konstruktion omgiven av höga klippväggar. Invid monumentet skymtar en grotta.³⁷ Relationen mellan grav och grotta verkar vara återkommande genom historien; i konsten och i trädgården. Kanske är det med tanken på att kliva in i det mörka, okända, som gör grottan till ett återkommande symbol för döden.

Tidsperiod ca 500 - ca 1400

Lundens nya skepnad

Under medeltiden stod den kristna tron i fokus för utformning av gravplatser och gravmonument och inte sällan omformades de tidigare gravmonumenten. I de heliga lundarna i Norden byggdes kristna kyrkor.³⁸ Runt medelhavet uppfördes kyrkor i antika ruiner.³⁹ Ovanpå aposteln Paulus sarkofag i Rom byggdes en av sju vallfartskyrkor.⁴⁰ Kyrkorna anlades i första hand på samlingsplatser eller redan heliga platser vilket innebar att de ofta hamnade ovan eller invid gravar. Den nya religionen tog på så vis avstamp i den gamla.

Kristendomen spreds fort över Europa,⁴¹ men länge levde den nya religionen sida vid sida med den gamla. Kristna lärare predikade i heliga lundar för att omvända människor men ett kristet altare kunde detta till trots stå invid ett avguda-altare.⁴² Påven Gregorius I (540 -590) uttryckte speciellt att det var av vikt att anlägga kyrkor i lundar. Han menade att när folk såg att deras heliga platser inte var förstörda, då skulle de kunna radera felen i sina hjärtan och komma till den plats de redan kände, men nu med sin tro satt till den sanna guden.⁴³

Även om människor övergav sin forna tro för kristendomen finns det överensstämmande element i utformningsideal av gravmonument före och efter. Schama skriver att heliga träd funnits i alla kulturer och det föll det sig också naturligt att kristendomen skulle adoptera en egen version av det heliga trädet. Det var först på 1100-talet som en flamländsk konstnär illustrerade hur ett träds grenar bär upp paradiset. Genom att karva in bilden av livets träd på det kristna korset uppstod en generisk bild för kristendomen. Teologi uppstod utifrån den bilden, inte tvärtom.⁴⁴ Den spridning som trädet fått som kristen symbol är troligen ett tecken på den från forntiden inpräntade bilden av trädet som något gudomligt. Det kan tänkas

³⁷ Trapp, Joseph Burney, *The Grave of Vergil*, s. 1-14.

³⁸ Gunnarsson, Allan. *Träden och människan*, s. 25.

³⁹ Blennow, Anna-Maria. *Europas Trädgårdar : Från Antiken till Nutiden*, s. 72.

⁴⁰ *Ibid.*, s. 77.

⁴¹ Curl, James Steven, *Architecture and Death*, s. 69.

⁴² Oostra, Swantje, *Den heliga lunden*, s. 18.

⁴³ Schama, Simon. *Landscape and memory*, s. 216.

⁴⁴ *Ibid.*, s. 218.

att lunden på så sätt blev en kristen symbol som följde med vid utformningen av gravplatser.

Edens Lustgård

Medeltiden har i efterhand beskrivits som präglad av indoktrinerad tro likväl som rädsla - för kyrkan, och döden. De gravmonument som finns dokumenterade från medeltiden tillhör kristendomen och klostren. Klostren tolkade Eden och paradiset som att det i första hand omslöts av starkt slutna murar; "the emblem both of Eden's prelapsarian self-sufficiency, and of the Virgin's immaculate concept: fertility without beast or beastiness".⁴⁵ Idealen och idéerna kring det slutna paradiset och klostret i det kristna Europa befinner sig långt ifrån Arkadiens öppna landskap. Utopin om Eden är på många sätt Arkadiens motsats. Människan likt dess grav kan tolkas som hårt tuktad i Edens Lustgård. Gravmonument i det naturliga och vilda landskapet borde därmed teta sig otänkbara.

Tidsperiod ca 1400 - ca 1660

I nationalromantisk anda

Under den tidiga renässansen väcktes åter gamla tankar till liv i Italien. Tanken på trädgårdens och filosofins nära sammankoppling var antika tankar som renässansmänniskan tog till sig. Människan såg sig överordnad naturen och antikens ideal blommade upp - odling av så väl kropp som själ - som förebilder för renässansmänniskan och antikens ruiner stod som symboler för forna glansdagar.⁴⁶ "För vad är den italienska renässansen om inte en tydlig nationalromantik, som med mer eller mindre romantiska förtecken försöka återkalla en förlorad skönhet", skriver Blennow.⁴⁷

Därmed återintroducerades troligen gravar i landskapet, likt under antiken. Idealen för trädgården skiftade från Edens slutna murar: Vergilius pastorala Arkadien återupptäcktes och tillgängliggjordes genom tryckkonsten under mitten av 1400-talet.⁴⁸ Samtida romerska villors parkutformning lät tanken gå till antika gravmonument, eller som Philip Skippon (1600-1660) lär beskrivit dem: "a great number of small square monuments to keep ashes in, having covers over them, and...short inscriptions".⁴⁹ Det bekräftar att gravmonumentet kunde utgöra element i parker. Mattei och Ludovisi är exempel på parker med gravmonument i Rom.⁵⁰ Ytterligare ett exempel är Villa del Pigneto's trädgård strax utanför vatikanens murar,

⁴⁵ Schama, Simon. *Landscape and memory*, s. 534.

⁴⁶ Blennow, Anna-Maria. *Europas Trädgårdar: Från Antiken till Nutiden*, s. 102.

⁴⁷ Ibid.

⁴⁸ Schama, Simon. *Landscape and memory*, s. 530.

⁴⁹ Hunt, John Dixon. Editorial- A Garden and a grave. *The Journal of Garden History*. vol 4, no 3: 209-210 (1984)

⁵⁰ Hunt, John Dixon. Editorial- A Garden and a grave.

öster om Rom, där ett gravmonument tillägnat familjen Sacchettis trogna åsna Grillo återfanns. Marmorurnan stod i axel till huvudbyggnaden och avenyn dit var kantad av cypresser. Urnan lär ha uppförts samtidigt som trädgården gjordes i ordning under 1648-1650.⁵¹

År 1550 skrev historikern Leandro Alberti (1479–1552) *Descrittione di tutta l'Italia*. Alberti beskrev hur han besökt Vergilius grav. Trots Albertis delvis felaktiga skildringar av poetens grav kom boken att bli en viktig informationskälla för generationer av turister. Alberti var den första i sitt slag att skriva om Vergilius grav som ett turistmål och därmed även bidra till att popularisera den.⁵²

I 1600-talets Sverige växte ett intresse för fornlämningar fram. Fornlämningar kunde vara gravhögar så väl som runstenar. Kanske var den perioden, en nordisk form av nationalromantik precis som Italiens vurm för antiken. År 1630 utnämndes den första riksantikvarien Johannes Bureus av kung Gustav II Adolf. Kungens tanken var att bevara och berätta en historia genom fornlämningar. År 1666 ålades ett påbud om att alla fornlämningar tillhörde kronan och att förstörelse av fornfynd var förbjudet.⁵³ Oostra (2001) berättar hur fornforskaren Johan Hadorphs beskriver offerlundar med runstenar han besöker 1648 i ett brev till rikskanslern.⁵⁴ Samhällets allra högsta skikt visar sig därigenom vara engagerade i forntiden. Samtidigt spred sig idéer för trädgårdsutformning från Europa till svenska slott och herrgårdar.⁵⁵ En anpassning av trädgårdsstilen skedde troligen till det nordiska landskapet och traditionen. Inkorporering av fornlämningar i parkmiljö likväl som ett lusthus och en staty tedde sig därmed inte underligt.⁵⁶ Idéen bakom fornlämningarna i parken verkar ofta ha varit i ett undervisande syfte. Det finns flertalet exempel på informationstavlor i samband med lämningarna.⁵⁷ Vad som låg till grund verkar, trots den ofta sakliga hanteringen, vara en typ av romantisering av forntiden.

⁵¹ Metz, Jörg. The Villa del Pigneto Sacchetti. *Journal of the Society of Architectural Historians*. vol. 49, no. 4 (1990): 390-406, s. 402. http://www.jstor.org/stable/990567?seq=1&cid=pdf-reference#references_tab_contents (Hämtad 2018-01-20)

⁵² Trapp, Joseph Burney. The Grave of Vergil, s. 11.

⁵³ Ahrland, Åsa och Magnusson, Gert. Forntiden i parker, s. 7.

⁵⁴ Oostra, Swantje. Den heliga lunden, s. 18.

⁵⁵ Ahrland, Åsa och Magnusson. Gert. Forntiden i parker, s. 8.

⁵⁶ Ibid.

⁵⁷ Ibid., s. 9-11.

Parkexempel: Rosersberg

Rosersberg slottspark hör till de äldsta kända exemplen i Sverige där en grav varit en del av utformningen i en park.⁵⁸ När dåvarande slottsägare Gabriel Bengtson Oxenstierna lät anlägga den mer formella delen av parken 1630 bevarades den vildvuxna gravhögen.⁵⁹ Gravkullen kom att refereras till som *Runbacken*.

Runbacken är belägen intill Mälarens strand, i axel med Rosersbergs slott. För att nå Runbacken från slottet passerade besökaren genom en formell del av trädgården som idag utgörs av en gräsmatta. Från början lär Runbacken ha utgjorts av en fyrkantig ättegrav omgiven av flera mindre kullar som tillsammans bildade en kungakrona, skriver Sten Karling (1931). Invid den fyrkantiga graven stod en runsten.⁶⁰ Ahrland och Magnusson bekräftar Karling genom att berätta att det lär ha varit ett gravfält av flera gravhögar men menar på att det ska ha funnits två runstenar.⁶¹ Vid ett besök i februari 2018 har Runbacken kommit att bli en sammanhängande kulle. På den sidan som sluttar ned mot vattnet står en runsten,

som syns i bild 2.

Bild 1, Rosersberg 1661, efter blyertsteckning av Erik Dahlbergh.

Kontrasten mellan den formella och den nordiskt vilda delen måste varit stor. Erik Dahlberghs teckning från 1661 ger en bild av hur det kan ha sett ut, se bild 1. Trädgården har av Sten Karling beskrivits som att den var “under 1600-talet på så sätt en originell och egenartad anläggning med gammalt och nytt, en renässansanläggning med utsirade kvarter och bakom en av kullar beströdd äng ned mot fjärden. Den långa gången

tillförde ett egenartat och i viss mån nationellt betonat drag, genom att dess mål var en fornnordisk grav i en vild aspdunge vid Mälaren”.⁶²

⁵⁸ Ahrland, Åsa och Magnusson. Gert. Fortiden i parker, s. 11.

⁵⁹ Ibid., s. 11.

⁶⁰ Karling, Sten. *Trädgårdskonstens historia i Sverige*. Stockholm: Albert Bonniers förlag, 1931, s. 231-232.

⁶¹ Ahrland, Åsa och Magnusson, Gert. Fortiden i parker, s. 12.

⁶² Karling, Sten. *Trädgårdskonstens historia i Sverige*, s. 232.

Bild 2, Runbacken på Rosersberg, Rosersberg, 2018.

150 år senare, 1821, beskrevs den gräsbevuxna Runbacken mitt emot slottet som att den ståtade med en kolossal marmorstaty som skulle symbolisera tapperhet, rättvisa och frihet. Runbackens gröna gräs utgjorde en fond för statyn.⁶³ Hammarskiöld refererar inte till platsen som grav och nämner inte heller den runsten som rimligen borde funnits kvar, då den står där än idag.

Att Oxenstierna valde

att bevara Runbacken stöder att de dåvarande idealen var att framhålla det nationella arvet. Fornnordiska lämningar påminde människor om en äldre gemensam historia. Det finns paralleller att dra till renässansen Italien utvecklingen sprungit ur tillbakablickar. Kombinationen av trädgårdselement ter sig därav som ett svar på renässansens ideal - sprungna ur skilda härkomst. Rosersberg har präglats av det nordiska kulturarvet.

Runbacken stämmer på många sätt överens med beskrivningen för en helig lund under nordisk forntid: den är upphöjd, invid vatten intill resliga träd. Om den var i efterhand formad att göra det eller om den ursprungligen såg ut på det viset går inte att säga. Det är oavsett tydligt att det är *den besjälade naturen* som eftersträvats, fri från mänskligt formande.

Tidsperiod ca 1660 - ca 1850

Romantisering av förfall

Den romantiska rörelsen, där förfallet sågs som något vackert, kan sägas springa ur arkeologins framväxt som vetenskap under 1700- och 1800-talet.⁶⁴ Redan före de engelska parkidealet, förekom gravar inne i trädgården. Engelska poeter anspelade på enkla gravplatser i trädgården och refererade till landskap så som omskrivits av Homeros och Vergilius.⁶⁵ Den engelske diktaren Abraham Cowley (1618-1667) skrev under mitten av 1600-talet att han önskade bli begravnen i en enkel grav i sin

⁶³ Hammarskiöld, Lorenzo. *Beskrifning öfver Kongl. Lustslottet Rosersberg*. Stockholm: Ernst Adolph Ortman, 1821, s. 48. Tillgänglig via: <https://litteraturbanken.se/forfattare/HammarskioldL/titlar/BeskrifningRosersberg/sida/I/faksimil> (2018-02-15)

⁶⁴ Curl, James Steven. *The Victorian celebration of death*. Andra upplaga. Gloucestershire: Sutton Publishing Limited, 2002, s. 3.

⁶⁵ Ibid.

trädgård, fri från oljud och smärta.⁶⁶ Möjligen sågs begravning i naturen som vägen till fullständig frid efter döden.

Den brittiske trädgårdsexperten John Evelyns (1620-1706) hörde till de tidiga att ansluta till vad som i engelska litteratur refereras till som *the era of the grand tour* (~ 1600-1750). Vålbärgade européer gav sig ut för att se Italien och Alperna.⁶⁷ Resorna möjliggjorde förmodligen att ideal kunde spridas i en helt ny utsträckning och att idéer kunde fångas upp. Ett eftertraktat stopp var vid Vergilius förmodade grav. Evelyn beskrev gravplatsen som uppvuxen och vild, omgiven av lagerträd.⁶⁸ Andra källor beskrev att Vergilius grav låg upphöjd, den som passerade nedanför kunde därmed inte se graven. En del har skildrat att de passerade genom en trädgård för att nå graven.⁶⁹ Kopplingen mellan Vergilius grav och en trädgård kan tyckas uppstå häromkring. Det är besökare som tolkar poetens grav som en anlagd trädgård, tidigare har den inte beskrivits som annat än vild med växtlighet. Sammankopplingen mellan Vergilius grav i landskapet och trädgård understryks av Evelyn själv. År 1666 utformade han en kopia av berget Posillipo i trädgården till Albury Park.⁷⁰ Kopian av Posillipo är ett talande exempel för hur resorna under *the grand tour* kom att inverka på utformningen av gravmonument och parkmiljöer.

Evelyn underströk "faktumet att Jesus valde att begravas i en trädgård" som ett motiv till att anlägga gravmonument.⁷¹ Många religiösa skribenter hade tidigare under seklet vältrat sig ämnet gravar. Poeten Francis Quarles gav en av sin dikter titeln *Burial in a Garden*.⁷² John Dixon Hunt (1984) skriver att för kristna var tanken speciellt lämplig: eftersom att Adams överträdelse hade fört in död till världen, kunde människan återvinna sin förlorade anknytning till Edens genom att begravas i trädgård.⁷³ Evelyn menade dock att gravar i parkmiljö nödvändigtvis inte handlade om brist på tro, eller tvärtom. Att välja att begravas i en trädgård var att återgå till klassiska traditioner vilket gick hand i hand med hans passionerade kärlek till trädgården. Det var ett sätt att lösa tidens religionskonflikter, att en protestant i ett katolsk land hamnade i en trädgård för att kyrkan eventuellt inte ville begrava den bortgångna.⁷⁴ Att använda sig av kristna argument var förmodligen ett sätt att rättfärdiga den växande idén om att begravas i en trädgård.

"Vare sig det är Eden eller Arkadien, som trädgården uppmärksammar och tillägnar död: ingen annanstans är det så talande utfört som Poussins *Et in Arcadia*

⁶⁶ Ibid.

⁶⁷ Coffin, David R. *The English Garden: Meditation an Memorial*, s. 127.

⁶⁸ Ibid.

⁶⁹ Hunt, John Dixon. *Garden and Grove : The Italian Renaissance Garden in the English Imagination, 1600-1750*. Princeton: Princeton University Press, 1986, s. 20.

⁷⁰ Trapp, Joseph Burney. *The Grave of Vergil*, s. 28.

⁷¹ Coffin, David R. *The English Garden: Meditation an Memorial*, s. 127.

⁷² Ibid.

⁷³ Hunt, John Dixon. Editorial- A Garden and a grave.

⁷⁴ Coffin, David R. *The English Garden: Meditation an Memorial*, s. 129.

ego”, skriver Hunt.⁷⁵ Tanken att vi alla kommer dö understryks i konsten som en påminnelse om människans dödlighet. Nicolas Poussini (1635-1706) gav uttryck för en egen tolkning genom verket *Et in Arcadia ego* - vilket översätts *Även i Arkadien är jag*, där jaget står för döden. Tavlan föreställer herdar studerande en enkel, sargad grav i ett pastoralt landskap.⁷⁶ I Poussinis porträtt av människans mortalitet är förfallet något vackert; döden närvarande i det mest intagande av landskapet.

Forntiden i fokus, igen

I Sverige pågick ett ökat intresse för vikingatiden.⁷⁷ En bok som fick stor inverkan på intresset för forntid och vikingar som fanns under 1700-talet var fornforskaren Eric Biörners bok *Nordiska kämpa dater*, en då nyskriven bok som fick stor inverkan på det intresse för forntid och vikingar som fanns på 1700-talet. Den vida spridningen hjälptes rimligen av att Kung Karl XIII var ytterst intresserad av forntiden. Troligen var kungen delaktig i sin brors forntidsinspirerade begravning. Efter Gustav III död uppfördes en ättehög varpå kungens kista ställdes på *lit de parade*. Det fanns även planer på ett gravmonument i form av en gravhög omgiven av två runstenar i Drottningholmsparken.⁷⁸ Huruvida gravmonumentet var tänkt att fungera som faktisk grav eller enbart som monument framgår inte. Tankarna går till Rosersberg som i litteraturen beskrivits att se ut på ett liknande sätt. Ett exempel på ett monument i en park som verkligen var en grav är gravhögen för prosten Johan Göran Öller i Jämshög i Blekinge. Ahrland och Magnusson berättar att det fanns en uppfattning om runor som en ursprungligare religiös skrift, äldre än grekiskan och latin. Vidare skriver Ahrland och Magnusson att det inte handlade om att spegla den vikingatida människan, utan syftade snarare till att fördöma den egna samtiden.⁷⁹ Olausson (1993) menar att det var en typ av maskerad eller teatral lek som låg till grund för inkorporering av det forntida arvet.⁸⁰ Författarna ger uttryck för olika bakomliggande idéer forntidsidealet. Kanske att den ena tolkningen inte utesluter den andra: att främja en annan tid ger även ett friare utrymme för tolkning.

Motsvarade vurm för forntiden fanns i Storbritannien. När Stonehenge uppmärksammades under 1700-talet ansågs det vara det enda europeiska verk som gick att jämföra med pyramiderna.⁸¹ Arkeologen William Stukeley som var den första att se kopplingen mellan utformningen av Stonehenge och solståndet⁸² verkade även som arkitekt. Själv anlade han i sin trädgård en egen helig lund med kopplingar

⁷⁵ Hunt, John Dixon Editorial- A Garden and a grave, min översättning.

⁷⁶ Curl, James Steven. *The Victorian celebration of death*, s.11.

⁷⁷ Ahrland, Åsa och Magnusson, Gert. *Forntiden i parker*, s. 15.

⁷⁸ Ibid.

⁷⁹ Ibid.

⁸⁰ Olausson, Magnus. *Den Engelska Parken i Sverige under Gustaviansk Tid*. Stockholm: Piper Press, 1993, s. 350.

⁸¹ Ibid., s. 347.

⁸² BBC, William Stukeley. 2014. http://www.bbc.co.uk/history/historic_figures/stukeley_william.shtml (Hämtad 2018-02-02)

till forntida ideal. Till en vän berättade han i ett brev från 1728 att hans fru fått ett andra missfall. Fostret som var "stort som en hasselnöt" begravde han i den lunden. Han kom även att rita ett flertal gravmonument på beställning, bland annat ett mausoleum till hertigen av Broughton i Northamptonshire 1742 som aldrig blev av.⁸³

Gravromantikens återfödelse

Den vurm kring döden som uppstod under 1700-talet är delvis litterär. Ett av de mer betydelsefulla verken är Edward Youngs (1683-1765) diktsamling *Night Thoughts*. Dikterna berör mörker och liv, död och odödlighet till den utsträckning att han kom att kallas för en *Graveyard Poet*.⁸⁴ Boken hade en betydelsefull inverkan på efterkommande litteratur och benämns som både Goethe och Gessners främsta inspiration. Den schweiziske författaren Salomon Gessners (1730-88) verk *Idyllen* (1756) kom att inverka på västvärlden genom dess pastorala poesi och herdeidyll. Bland hans beundrare fanns de som menade att han överträffade de antika poeterna, till och med Vergilius, i sin romantisering av landskapet. *Idyllen* predikade inte, men inspirerade till dygderikt leverne genom känslighet: igenom verket beskrivs gravmonument i charmiga, pastorala landskap vilka skulle väcka lämpligt ömma känslor.⁸⁵ Vergilius idéer och ideal kan sägas utvecklas vidare i romantikens många kulturyttringar. Många europeiska aristokrater lät sig influeras av Gessner i sina parkanläggningar och även den erkände trädgårdsförfattaren C.C.L. Hirschfeld visade stor uppskattning.⁸⁶ Den tyske diktaren Johann Wolfgang von Goethe (1749-1832) bidrog med än mera försköning av döden genom sitt verk *Unge herr Werthers lidande* (1774).⁸⁷ Bokens inverkan benämns som startskottet för *Sturm und Drang*⁸⁸, som på svenska blir *storm och längtan*; ett begrepp som beskriver den litterära romantiken där passion och kärlek styr framför logik och förnuft. Uttrycket kan sägas förkroppsliga den romantiska eran och förklarar i korthet den idag kanske svårbegripliga relationen till döden som uppstod under 1700-talet.

Arkitekturhistorikern David R. Coffin (1994) berättar att det i England, från 1770 till slutet av århundradet, utformades otaliga gestaltningsförslag på gravmonument som aldrig blev utförda. Det var framför allt många unga män vid Royal Academy som gjorde ritningarna. Monumenten i sig var sällan tillägnade någon särskild person, skriver Coffin.⁸⁹ Skengravar som hyllning åt kända kulturpersoner finns dock otaliga runt om Europa. År 1775 anlades en kopia av Vergilius grav på Wilhelmshöhe i Kassel. Monumentet var troligen tänkt enbart som formelement i parken och skulle föra in besökaren på rätta kontemplativa tankar. Vid

⁸³ Coffin, David R. *The English Garden: Meditation an Memorial*, s. 136.

⁸⁴ Curl, James Steven. *The Victorian celebration of death*, s. 5.

⁸⁵ Ibid., s. 13.

⁸⁶ Ibid., s. 13.

⁸⁷ Curl, James Steven. *The Victorian celebration of death*, s. 7.

⁸⁸ Norstedts, Unge herr Werthers lidande. 2011. <http://www.norstedts.se/bocker/113088-den-unge-werthers-lidanden> (Hämtad 2018-02-12)

⁸⁹ Coffin, David R. *The English Garden: Meditation an Memorial*, s. 141.

samma tid anlades ytterligare två Vergiliusgravar vid separata parkanläggningar i Tyskland - Schloss Rheinsberg⁹⁰ och Schloss Tiefurt⁹¹. I Tiefurts park utformades Vergilius grav som en grotta och går under namnet *Vergiliusgrottan*.⁹² Vergilius grav har mycket riktigt tolkats ligga nära en grotta men aldrig i en. Monumentet visar på den nära tolkning som fanns mellan grav och grotta. Vergiliusgrottan i Tiefurt utgör parkens högsta punkt. Vid vägen till grottan står en sten med ett Goethecit.⁹³ Det kan tolkas som att gravarna syftade till att mer eller mindre subtilt antyda innehavarens bildning, genom den direkta hyllningen till olika kända tänkare.

Det onekligen mest kända och inflytelserika exemplet på gravar för tiden är filosofen Jean-Jacques Rousseaus. Rousseaus gick bort 1778 under en vistelse hos vännen och beskyddare René-Louis de Girardi. Endast två dagar efter filosofens frånfälle bestämde sig de Girardi för att låta placera författarens kvarlevor i sin egna park Ermenonville. Gravplatsen uppfördes på en mindre ö kallad *Poppelön*. En ström av välbeställda turister åkte för att se *Poppelön*.⁹⁴ Den inflytelserika graven var mer än en vänskapsgest; det var ett sätt för de Girardi att visa sig storsinnad genom att låta kättaren Rousseau, som motsatt sig kyrkans idéer, ligga i hans egen trädgård, skriver Curl.⁹⁵ Utformningen av Rousseaus grav utgjorde startskottet för begreppet *gravromantik* i den engelska parken, enligt Magnus Olausson. En poppellund med en antik gravvård i närhet av vatten kan möjligen vara en senare tolkning på antikens så kallade hjältegravarna i heliga lundar.

Det blev på modet att skaffa sig en egen Rousseau-ö, berättar Magnus Olausson.⁹⁶ I Sverige återfinns ett av de Rousseauinspirerade gravmonumenten, i Stockholm vid Sickla Gård, där den går under namnet *Filosofens grav*. Till skillnad från många andra exempel är *Filosofens grav* i Sickla inte en skengrav, utan tre personer ligger begravda i den, något som framkom efter en utgrävning 1945. De gravsatta visade sig vara herrgårdens innehavarens mor, syster och ytterligare en oidentifierad person.⁹⁷

Ett liknande fenomen med en faktiskt grav kom att bli resultatet då fursten von Anhalt-Dessau skulle utvidga sin park vid Wörlitz på 1780-talet. Ny mark krävdes för att kunna expandera, men dessvärre låg platsen på en gammal kyrkogård. Problemet löstes genom att de kvarlevor som hittades placerades i ett speciellt monument och kom att benämnas *Sarkofagen*. Byggnaden fick då både funktion som benhus och stämningsskapande element i parken.⁹⁸ Troligen kan det ha funnits en

⁹⁰ Trapp, Joseph Burney. *The Grave of Vergil*, s. 30.

⁹¹ Weimer - Tiefurt, Schloss Tiefurt. <https://tiefurt.info/schloss-tiefurt/> (Hämtad 2018-02-12)

⁹² Weimer - Tiefurt, Schloss Tiefurt. <https://tiefurt.info/schloss-tiefurt/> (Hämtad 2018-02-12)

⁹³ Ibid.

⁹⁴ Olausson, Magnus. *Den Engelska Parken i Sverige under Gustaviansk Tid*, s. 333.

⁹⁵ Curl, James Steven. *The Victorian celebration of death*, s. 16.

⁹⁶ Olausson, Magnus. *Den Engelska Parken i Sverige under Gustaviansk Tid*, s. 333.

⁹⁷ Stockholms stadsmuseum, *Filosofens grav*. 2005 <https://stockholmskallan.stockholm.se/post/27034> (Hämtad 2018-01-21)

⁹⁸ Olausson, Magnus. *Den Engelska Parken i Sverige under Gustaviansk Tid*, s. 335.

baktanke även med det. Flera som skrivit om gravromantik i parker menar att det fanns en tanke kring att monument blev mer effektfulla om det rörde sig om verkliga gravar. Olausson (1993) skriver att C.C.L- Hirschfeld betonade vikten av att det verkligen rörde sig om äkta gravar. Endast därigenom kunde äkta kontemplativ stämning uppstå och det moraliska budskapet få substans.⁹⁹ Åminnelse av män och idéer bakom monument blev mer effektfullt om det faktiskt låg en kropp under gravvården, bekräftar Curl.¹⁰⁰

Författars Horace Walpole ger en inblick i det växtmaterial som troligtvis placerades omkring gravmonumenten. I Walpoles roman *Mi Li* från 1775, rör sig huvudkaraktären i en park för att sedan stanna invid en ensam grav omgiven av cypresser, idegran och pil.¹⁰¹ Det är en bild som går i hand med den beskrivning av antika lundars växtmaterial såväl som av Vergilius gravplats - med det höga städsegröna trädet som höjer sig över graven, inbäddad i murgröna. Hirschfeld bekräftar tanken med växtmaterialet och menade att det gällde att framhäva den melankoliska och kontemplativa karaktären i miljön, bland annat med hjälp av enstaka träd.¹⁰²

Trots att gravromantiken var vedertagen fanns det kritiker som ironiserade över fenomenet. Skribenten Horace Walpole kallade de Girardi "Rousseaus´s grave digger".¹⁰³ Det hjälpte inte heller att Grohmanns *Idéemagazin für Leibhaber von Gärten* (1797-98) innehöll förslag hur trädgårdsfantasten skulle åstadkomma gravplatser för djur i sin trädgård. Enligt Grohmanns skulle detta ske i boskéer "tillägnade sorg och ånger".¹⁰⁴ Gravmonument tillägnade djur vid tiden är otaliga: bland exemplen kan nämnas Katharina den stores begravningsplats för sina italienska vinthundar¹⁰⁵ och en obelisk uthuggen i trä på Nether Lypiatt tillägnad hästen Wag som dog vid 42-års ålder. Det kanske mest uppseendeväckande är det välkända monumentet British Worthies på Stowe, vilket enligt inskription på baksidan tillägnas greyhonden Fido.¹⁰⁶

Det är möjligt att tolka den romantiska rörelsen och dess teatrala gravar i landskapet som en strävan efter ett Arkadien som innefattar två sidor. Schama uttrycker det såhär:

⁹⁹ Hirschfeld, C.C.L.. *Theorie der Gartenkunst vol. II*, 1780, s. 74f. citerad ur Olausson, Magnus, *Den Engelska Parken i Sverige under Gustaviansk Tid*, s. 335.

¹⁰⁰ Curl, James Steven. *The Victorian celebration of death*, s. 19.

¹⁰¹ Coffin, David R, *The English Garden: Meditation an Memorial*, s. 146.

¹⁰² Hirschfeld, C.C.L.. *Theorie der Gartenkunst vol. V*, 1785, s. 302-305 citerad ur Olausson, Magnus, *Den Engelska Parken i Sverige under Gustaviansk Tid*, s. 343.

¹⁰³ Olausson, Magnus. *Den Engelska Parken i Sverige under Gustaviansk Tid*, s. 334.

¹⁰⁴ Ibid., s. 336.

¹⁰⁵ Hunt, John Dixon. Editorial- A Garden and a grave.

¹⁰⁶ Coffin, David R. *The English Garden: Meditation an Memorial*, s. 135.

“There has always been two kinds of arcadia: shaggy and smooth; dark and light; a place of bucolic leisure and a place of primitive panic”.¹⁰⁷

Även om det nödvändigtvis inte är uttalat så är det inte det rena paradiset som eftertraktas. Arkadien inrymmer två sidor: den ena är det idylliska pastoral landskapet och ett andra, mörkare och mystiskt sceneri. Det är inte en utopi, som Paradiset, utan en längtan efter det oåtkomliga som redan gått förlorat. Det iscensatta gravmonumentet, redan vittrat av tidens tand, har vi sett i *Et in Arcadia ego*.

Kyrkan hade fortfarande ett starkt fäste i samhället en bra bit in på 1800-talet. Ett exempel på det är att Caspar David Friedrichs konst blev starkt kritiserad när lät han lät gränserna mellan landskapsmåleriet och religiös konst upplösas. Friedrich var den konstnär som först kombinerade det växtdekorerade korset, heliga lundar, städsegrön uppståndelse och gotisk frimurieri i sina verk, skriver Schama.¹⁰⁸ Hans tavlor föreställer ofta en gravplats tillsammans med växtlighet.

Kyrkans roll var ett hinder även vid förverkligandet av äkta gravplatser i parker i Sverige. Kyrkan motsatte sig varje form av avsteg från regeln att gravsätta i vigd jord.¹⁰⁹ Fredrik Henrik av Chapmans gravmonument i parken vid Skärva är ett exempel. Han kom aldrig att vila i sin tänkta grav, vilket Olausson menar kan ha varit ett resultat av kyrkans motstånd.¹¹⁰ Liknande företeelser fanns i Storbritannien. Det fanns en vitt spridd önskan att begravas i sin trädgård där, men trots detta verkar önskemålen sällan ha förverkligats.¹¹¹

I flera litterära verk menar författarna att den romantiska rörelsens ideal för gravmonument var startskottet för de begravningsplatser som sedan kom att anläggas under 1800-talets början. Det arkadiska landskapet utsmyckat med monument, blev det eftersträvarvärdade.¹¹² Detta genomslag vid 1800-talets början blev slutstationen för strävan efter att begravas i parkmiljö, då de efterlängtrade önskingarna uppfylldes:

“mankind finally came to seek in death a harmony with nature, to return to the lost garden of Eden”¹¹³

Parkexempel: Jacobsberg

År 1988 byggnadsminnesförklarades parken på Jacobsberg med motiveringen att parken är den enda på Gotland i sitt slag, att den representerar de engelska parkidealen på tidigt 1800-tal men “utgör även genom gravanläggningen ett synnerligt märkligt personhistoriskt monument vars historia fascinerat såväl gotlänningar som fastlänningar”. Parken, belägen på Gotlands högsta punkt,

¹⁰⁷ Schama, Simon. *Landscape and memory*, s. 517.

¹⁰⁸ Ibid., s. 238.

¹⁰⁹ Olausson, Magnus. *Den Engelska Parken i Sverige under Gustaviansk Tid*, s. 340.

¹¹⁰ Ibid.

¹¹¹ Coffin, David R. *The English Garden: Meditation an Memorial*, s. 148.

¹¹² Curl, James Steven. *The Victorian celebration of death*, s. 23.

¹¹³ Coffin, David R. *The English Garden: Meditation an Memorial*, s. 148.

påbörjades i slutet av 1700-talet av assessorn Jacob Dubbe. Sedan 1958 har den privatägda parken stått orörd: fri från underhåll och besökare.¹¹⁴

Topografiska nivåskillnaderna i omgivningen användes för att skapa rumslighet.¹¹⁵ En bergsplatå ramar in parken än idag. Tidiga källor berättar även att det återfanns ett kanonbatteri, ett utsiktstorn, ett gravkapell och ett antal terrasser i

Bild 3, Gravmonumentet på Jacobsberg, Gotland, 2017.

parken. Vidare skriver Hellstrand att parkens namn tillsammans med fornnordiska motiv fanns inhuggna i bergsväggarna.¹¹⁶ Det sistnämnda saknas det spår av vid besök i december 2017, övriga delar finns bevarade i varierande grad.

På Jacobsberg finns många element som stämmer överens med en landskapspark. Parken var en försvenskad version av den trädgårdsstilen. Det "fanns vidsträckta vyer, spänningsväckande element och landskapsanpassat växtmaterial, samtidigt som blomsterrabatter, formklippta bersåer och geometriska strukturer hade införlivats i planen."¹¹⁷ Även om individuella gravmonument bör analyseras mot bakgrund av tidens ideér, samhällsförhållanden och levnadsvillkor gäller det att ha kollektiva minnen och myter i tanke.

För att nå gravmonumentet i parken leder en stentrappa omgärdad av två höga idegranar till en högre terrass. Avsatsen är täckt av marktäckande vintergröna.

Gravmonumentet går inte att se förrän besökaren nått översta trappsteget. Mellan två bergsklippor, till höger, finns ingången till graven. Två koppardörrar, inramade av marmorpilastrar går att se i bild 3. Pilastrarna tycks bära upp en framskjutet tak med ett uthugget relifmotiv av en halv sol. Hellstrand påpekar att det i solen står inhugget på hebreiska: "יהוה", det vill säga *Gud*.¹¹⁸ Utformningen för tankarna till antika tempel. Placeringen av graven

¹¹⁴ Länsstyrelsen Gotlands Län, *Byggnadsminnesförklaring (BM) av parken Jacobsberg, fastigheten Follingbo Rosendal 1:24, Gotlands kommun*. Visby: Länsstyrelsen i Gotlands län, 1998.

¹¹⁵ Hellstrand, Louise. *Jacobsberg - Lustträdgård och begravningsplats*. Södertörns högskola: Institutionen för kultur och lärande, 2013. Magisteruppsats, s. 18. Tillgänglig via: <http://www.diva-portal.org/smash/get/diva2:703838/FULLTEXT01.pdf> (Hämtad 2018-03-06).

¹¹⁶ Ibid.

¹¹⁷ Ibid., s. 47.

¹¹⁸ Ibid., s. 39.

mellan två klippväggar ger en grottiliknande intryck. Det finns tydliga likheter med de grottor vars ingångar höggs ut för att likna tempel i Romarriket.¹¹⁹

I gravmonumentet på Jakobsberg vilar Jacob Dubbes tre döttrar; Fredrica Lovisa (1804), Jacobina Lovisa Christina (1806-1811) och Anna Maria Wirginia (1808). Enligt inskriptioner gör även Jacob Dubbe och hans fru Anna det. Hellstrand skriver dock att makarna kom att begravas på andra platser.¹²⁰ Döttrarna gravsattes inledningsvis i Stadskyrkan i Visby men kom 1827 att flyttas till gravmonumentet i parken på Jacobsberg. Det tog tid att kunna genomföra begravningen i det tilltänkta monumentet. År 1827 fick makarna tillstånd från Kunglig Majestät att flytta sina döttrar.¹²¹ Tankarna går till Skärva där Chapman nekades att vila i sitt redan uppbyggda mausoleum. Hellstrand gör samma koppling.¹²²

Under de höga idegranarna är platsen framför gravingången betydligt mörkare än resten av parken. Orsaken till det hör troligen ihop med de ideal som fanns kring landskapsparken. Variationen skapar inte bara överraskning utan nästan uppmuntrar besökaren, i det mörka och mystiska, till tankar på döden. Att besökaren inte kan se gravmonumentet förrän den står framför det är ett tydligt exempel på det.

Ytterligare en stentrappa leder från terrassen med gravmonumentet. Trappan tar besökaren till den översta terrassen, och ett raserat utsiktstorn varav det idag enbart återstår ett fundament. Från översta terrassen sträcker sig vyerna långväga. Det går att röra sig ut på en yttre klippkant, som binds samman av gravmonumentets tak. Hellstrand skriver att taket till den murade gravkammaren ursprungligen är en gravsten från 1300-talet.¹²³ Centrerat på stenen står än idag ett gravmonument i form av en urna på en sockel, i stenens fyra hörn står pelarurnor. På fundamentets sida står en inskrift med familjens namn och årtal. Pelarurnorna fylldes initialt med ståtliga växter.¹²⁴ Därifrån känns monumentet lättare än utanför gravkammarens dörr, mer likt ett minnesmonument än en grav.

Trots att Dubbe bodde långt från kontinenten kunde han genom sin förvärvade rikedom delta i samtidens ideal och utveckling. Hirschfeld skrev att det gällde att framhäva den melankoliska och kontemplativa karaktären i miljön. Det kunde ske med hjälp av enstaka träd, begravningskapell i form av tempel och även genom variationsrikedom inom det enskilda gravmonumentet.¹²⁵ För även om, så som byggnadsminnesförklaring av parken understryker, är platsen ett "synnerligt märkligt personhistoriskt monument", så stämmer gravplatsen också väl överens med samtida ideal. Utformningen av gravmonumentet är tydligt inspirerat av antika gravar med placeringen på en höjd likt en grotta omgärdad av klippväggar. Tillsammans med idegranar och marktäckande vintergröna ger tydliga associationer

¹¹⁹ Curl, James Steven. *Architecture and Death*, s. 31-32.

¹²⁰ Hellstrand, Louise. *Jacobsberg - Lustträdgård och begravningsplats*, s. 14.

¹²¹ *Ibid.*, s. 23.

¹²² *Ibid.*, s. 42.

¹²³ *Ibid.*, s. 18.

¹²⁴ *Ibid.*, s. 39.

¹²⁵ Hirschfeld, *Theorie der Gartenkunst vol. V*, 302-305 citerad ur Olausson, Magnus, *Den Engelska Parken i Sverige under Gustaviansk Tid*, s. 343.

till Vergilius grav. Huruvida Dubbe hade Vergilius i tankarna när han skapade sitt paradis och dess gravmonument går inte att säga. Tolkningar av poetens grav fanns i en så pass stor utsträckning att utformningen troligen var ungefär så vedertagen att kopplingen inte längre gjordes till poeten själv. Utformningen för även tanken till Jesus klippgrav. Oavsett vilket landskap Dubbe hade i åtanke; Arkadien eller Eden, finns det inslag av den inhemska besjälade naturen. Trots den landskapsparkslika utformningen utgör trädgården en glänta, idag omgärdad av tallskog. De vidsträckta vyer som i den engelska landskapsparken över ett pastoralt landskap uteblir. Utsikten från gravtaket är magnifik men visar vidsträckt tallskog idag och troligen även vid utformningen. Kanske är det enbart ett sätt att anpassa kontinentala strömningar till det svenska landskapet. Oavsett grundtanke så reflekteras olika västerländska ideal i mötet med den svenska naturen.

Tidsperiod ca 1850 - ca 1930

Bildande gravmonument

Under andra halvan av 1800-talet växte industrierna och städerna i rasande fart. Städerna blev tätbefolkade, osanitära, trånga och mörka. C.C.L. Hirschfeld hade fört fram tanken på att alla människor från olika samhällsklasser skulle kunna få njuta av naturen som då skulle kompletteras med associationsgivande monument och byggnadsverk, inte som tidigare inspirerat från antiken utan som anknöt till landets och folkets historia.¹²⁶ Litteraturen för tiden knöt an till det nationella och folkliga.

I Sverige bildas Götiska Förbundet 1811 av ett flertal av landets ledande kulturpersonligheter. Inte bara intresset för svensk fornhistoria tog fart, skrivet material blev hårdare granskat och arkeologiska metoder fick fäste. Ahrland och Magnusson (1999) skriver att det finns otaliga exempel på runstenar och andra resta stenar som flyttades till slotts- och herrgårdsparker. Vidare berättar Ahrland och Magnusson att man inte heller var främmande för att utforma nyproducerade fornlämningar.¹²⁷

Parker skulle vara lantliga och landskapslika, men fick även en publik funktion under denna tid. Tankar om historiska anknnytningar växte fram.¹²⁸ När Jönköping stadspark ritades i slutet av 1800-talet var parken tänkt att vara enkelt utformad och landsbygdslik, samt hysa inhemskt växtmaterial. Till parken fraktades kulturhistoriska byggnader från andra delar av Småland. Det fanns även planer på att anlägga ett järnåldersgravfält: att låta framställa kopior av forngravar, eller hedniska gravar som de kallades, konstruerad som olikformade högar och rösen. Projektet förverkligades dock aldrig.¹²⁹

Att flytta och uppföra kulturhistoriska byggnader som i Jönköping och på så vis konstruera ett friluftsmuseum var inget konstigt för tiden. Skansen i Stockholm och

¹²⁶ Hirschfeld, C.C.L.. *Theorie der Gartenkunst*, citerad ur Blennow, Anna-Maria. *Europas Trädgårdar : Från Antiken till Nutiden*, s. 253-254.

¹²⁷ Ahrland, Åsa och Magnusson, Gert. *Forntiden i parker*, s. 19-20.

¹²⁸ Blennow, Anna-Maria. *Europas Trädgårdar : Från Antiken till Nutiden*, s. 256.

¹²⁹ Ahrland, Åsa och Magnusson, Gert. *Forntiden i parker*, s. 25.

Kulturen i Lund är bland de första friluftsmuseerna i Sverige. Artur Hazelius som grundade Skansen ombesörjde att frakta hus från olika delar av Sverige i syfte att illustrera bondesamhället. Det fanns också en tanke att illustrera den nordiska floran.¹³⁰ Fornminnen flyttades även till både Skansen och Kulturen. Vid flytten av Bosebokyrrka till Kulturen i Lund togs järnkors från sent 1700 och tidigt 1800-tal med. Medeltida gravstenar från Lund placerades på den konstgjorda kyrkogården.¹³¹ Och på Vallby friluftsmuseum i Västerås fanns redan äkta gravfält från stenåldern.¹³² Hazelius kom att efter sin död 1901 vila på Skansens område.¹³³ Graven är belägen på en mindre gräsbevuxen kulle omgärdad av höga träd. Gravvården är i formad som en hög och smal sten, inte helt olik en runsten i sitt uttryck. Det finns likheter med både heliga lundar i allmänhet och i synnerhet till Rosersberg.

Att döma av litteraturen var det inte enbart friluftsmuseerna som önskade att undervisa sina besökare, även andra publika parker kunde fylla den funktionen. Gravvårdar och gravmonument uppfördes i syfte att lära ut, inte för att romantisera kring döden. Äkta gravar kunde vara en utgångspunkt för utformningen, så som i Vallby. Att nytillverka kopior av gravstenar eller att helt enkelt återanvända gamla gravvårdar, som på Kulturen, var inget främmande. Hazelius kan sägas vara undervisande även efter sin död genom sin gravutformning.

Det finns dock exempel från tiden som inte har funktionen att undervisa. Ahrland och Magnusson berättar hur en kyrka utanför Söderköping på prosten Petter Nejdels begäran placerades i anslutning till ett forntida gravfält. Stora park- och trädgårdsanläggningar utformades i anslutning till prästgården och gravhögar. En av högarna pryddes med blomsterarrangemang och stenpelare medan en större utformades med ett rosenomgärdat tempel med sittbänkar. Ahrland och Magnusson menar att parken inte i första hand syftat till att återge ett förhistoriskt landskap, utan anknypningen är snarare idémässig.¹³⁴

Perioden från 1930 fram till idag

Med avsaknad av andlighet?

Blennow skriver att utformning av modernismens trädgårdar, från 1920-talet och framåt, kom att gå två vitt skilda vägar. Den ena stod nära konstutvecklingen och var i första hand dekorativ och formell. Den andra vädjar till de nya rönen om ett sunt liv i naturen. Det var ett lantligt, landskapslikt formspråk. Det skulle inte samspela med hus utan betraktas från dem.¹³⁵ Jämte hemträdgårdens trender utvecklades offentliga

¹³⁰ Ahrland, Åsa och Magnusson, Gert. *Forntiden i parker*, s. 25.

¹³¹ Kulturen Lund, Bosebo Kyrkogård. 2005. <https://www.kulturen.com/friluftsmuseum/bosebo-kyrkogard/> (Hämtad 2018-02-12)

¹³² Vallby Friluftsmuseum, Vallbys fornlämningar. 2011. <http://www.vallbyfriluftsmuseum.se/museimiljoer/fornlamningar.shtml> (Hämtad 2018-02-12)

¹³³ Skansen Friluftsmuseum, Artur Hazelius grav. 2018. <http://www.skansen.se/sv/artur-hazelius-grav> (Hämtad 2018-02-23)

¹³⁴ Blennow, Anna-Maria. *Europas Trädgårdar : Från Antiken till Nutiden*, s. 20.

¹³⁵ Blennow, Anna-Maria. *Europas Trädgårdar : Från Antiken till Nutiden*, s. 316.

parkmiljöer. Tidigare har samhället speglats av tro och religion men under modernismen tycks ett skifte ske. Funktionalism tyckts stå över andlighet. Gravmonument i parkmiljö under 1900-talet fram till idag berör enbart människor med gott om kapital, egentligen precis som under tidigare epoker. Skillnaden från tidigare eror är att det uppstått en kollektivism i samhället, den gamla tanken att alla i samhället ska leva under samma villkor står närmre verkligheten än tidigare i västvärlden. I det moderna samhället kändes möjligen individualistiska gravmonument förlegade. Troligtvis hjälper det inte heller med de regleringar kring gravplatser som uppförts under 1900-talet.

Det finns exempel även från modernismens era av gravmonument i parkmiljö. Det rör sig ofta om mer eller mindre kända människor. Peggy Guggenheim begravdes i sin egna trädgård i Venedig 1979, invid sina älskade husdjur.¹³⁶ Idag fungerar trädgården som skulpturpark och som del av Guggenheimmuseet. Amerikanska Marguerite Wenner-Gren (1891-1973) är ytterligare ett exempel på en djurälskare som velat vila med de hon höll av, utöver sin make, 38 hundar och två tama rådjur, i Häringe Slotts park utanför Stockholm.¹³⁷ Ungefär 20 år tidigare har Carl Milles begravts i sin skulpturpark på Lidingö, även det utanför Stockholm.¹³⁸

Det finns möjligen i modern tid en strävan efter att skala av de religiösa kopplingarna då allt färre är aktivt troende. Trots det finns en fortsatt koppling till naturen. Andligheten ligger kanske återigen i relationen med naturen mer än i uttalad tro.

Parkexempel: Millesgården

Millesgården var från början enbart en kal granitklippa på Lidingö utanför Stockholm. År 1907 köpte konstnärsparet Carl och Olga Milles tomten som de kom att omvandla till hem och ateljé.¹³⁹ Det som en gång var en sluttande klippa ned i havet är numera en kultiverad park med drag från terrasserade trädgårdar i renässansens Italien. Stenblocken har blivit terrasser, murar och branta trappor.

Samma år som paret köpte vad som skulle bli Millesgården hade Carl Milles (1875-1955) hyrt en villa med utsikt över Gardasjön, i sjön tornade ön Isola di Garda hemlighetsfullt. Enligt Bergström och Nolin fördes Carls tankar till Arnold Böcklins målning *Die Toteninsel* vid denna syn, en tavla som vid sekelskiftet nått kultstatus i kulturkretsar och en replik återfinns även i Milles samlingar.¹⁴⁰ *Die Toteninsel* föreställer en klippö som reser sig ur mörkt stilla vatten. Månljus ligger över den roddbåt som är på väg genom portalen till landstigningsplatsen som kantas av höga cypresser. I klippväggen skymtar flertalet gravöppningar, likt de som höggs ur

¹³⁶ Hunt, John Dixon. Editorial- A Garden and a grave.

¹³⁷ Häringe Slott, Exteriör. <http://www.haringeslott.se/fotogalleri/exteriorer/> (Hämtad 2018-02-26)

¹³⁸ Millesgården, Skulpturparken. <http://www.millesgarden.se/skulpturparken.aspx> (Hämtad 2018-02-12)

¹³⁹ Ibid.

¹⁴⁰ Bergström, Anders och Nolin, Catharina. *Millesgården - arkitektur och trädgård*. Stockholm: Atlantis, 2004, s. 34.

klippor under antiken. Båten förs fram av en roddare, i fören skymtar en kista och en ljusomstrålad person. I Böcklins tredje upplaga av målningen återfinns hans monogram ovan en av gravöppningarna, som därigenom kan tolkas som hans imaginära gravplats.¹⁴¹ *Die Toteninsel* för även tankarna till antik mytologi och

Bild 4, Gravmonumentet på Millesgårde, Lidingö, 2018.

Karon, som rodde döda själar över floden Styx till dödsriket Hades. Oavsett vad tavlan är tänkt att föreställa syns ett vildare medelhavslandskap än det som ofta porträtteras, ett mera nordiskt. Kanske är det med den bild i bakhuvudet som Milles senare samma år köpte granitklippan på Lidingö.

Carls konst - till skillnad från Olgas - är den som levt vidare till eftervärlden och finns framför allt representerad på Millesgården idag. Inspirationen var hämtad från antik mytologi. De mest kända verken föreställer grekiska och romerska gudar. I paret Milles trädgård kom inspiration från Italien och Rom. Den stora nedre terrassen var tänkt att påminna om en piazza, ett öppet stensatt torg.¹⁴² Återkommande i parken är kolonner som hjälper till att rama in rummen.

Växtmaterialet är inhemskt och i huvudsak vintergrönt.

I de centralare delarna av den terrasserade parken vilar paret Milles. Det är ett mindre, grönt rum, fritt från Carls skulpturer, inhägnat av en vildvinsklädd spaljé mot havet. Rummet går under namnet Lilla Österrike och sägs ha iordningställt av Carl till Olga (1874-1967). Syftet var att göra österrikiska Olga bättre hemmastadd men trots det verkar hon aldrig ha trivts.¹⁴³

Lilla skogskapellet, vilket syns på bild 4, var tänkt som paret Milles gravkapell när det tillkom i slutet 1940-talet. Utformningen anknyter till de vägkapell som finns i Sydtykland, Österrike och Norditalien och som oftast fungerar som skydd för en madonnaskulptur. Milles sägs ha låtit sig inspireras av en målning med titeln *Die Waldkapelle* av den österrikiske konstnären Moritz Von Schwind. Tavlan, som är

¹⁴¹ Bergström, Anders och Nolin, Catharina. *Millesgården: arkitektur och trädgård*, s. 32-34

¹⁴² Millesgården, Nedre terrassen. <http://www.millesgarden.se/nedre-terrassen.aspx> (Hämtad 2018-02-12)

¹⁴³ Millesgården, Olga Milles biografi. http://www.millesgarden.se/files/other/pdf/olga_milles_biografi.pdf (Hämtad 2018-02-12)

målad i mitten av 1800-talet visar just ett mindre kapell som makarna tidigare låtit bygga.¹⁴⁴

Vid ett besök i februari 2018 återfanns i Lilla Österrike utöver paret Milles gravkapell ett mindre vägkapell, ett stort kors med Jesus och en skulptur föreställande helgonet Franciskus. Allt omgivet av städsegröna växter, granit och resliga tallar. Till skillnad från Millesgårdens andra rum där hav och himmel utgör statyernas kuliss, ligger Lilla Österrike inbäddat som i en dal.

Paret Milles konstnärliga uttryck stämmer inte helt överens med rådande funktionalistiska ideal för mitten av 1900-talet. I kontrast mot tidens monument som ofta var avskalade från uppenbar andlighet refererar Lilla Österrike till flera olika ideal och idéer i sin utformning. Anläggningen bär på tydliga influenser av det fornnordiska, antika och kristna. Lilla Österrike står dock i sig i kontrast till resten av parken. Placeringen av graven på bergets sänka för ändå tankarna till Vergilius grav. Samtidigt blinkar de tydligt avskärande omslutande murarna till Edens Lustgård. Växtvalet är genomgående i parken men förtäts betydligt kring skogskapellet, likt en lund. Alldeles invid gravmonumentet står en vakande björk. Böcklins *Die Toteninsels* karaktär känns inte igen invid graven, däremot syns det i resten av parken. Som om besökaren tagit ett kliv in i en av Böcklins antika klippgravar och däri har en förkristnad lund uppenbarats.

Reflektioner och slutsatser

Idag ska en park gärna vara en plats för rekreation, lek- och sportutövning - den ska fylla en funktion i människans hektiska (urbana) liv. Om parken finns till i rekreationssyfte ska den få besökaren att må bra, inte väcka stormande känslor. Ett gravmonument för sorgbearbetning och kontemplation motarbetar det syftet. Därför ter det sig säkerligen "synnerligt märkligt" att ett gravmonument utgör ett element i park, om det i huvudtaget från början uppmärksammas. Minnet av en lång önskan att återförenas med naturen kan tyckas ha gått förlorad. En del av monumenten står kvar och vittnar om sin samtids längtan. Om ingen minns måste någon minnas åt dem. Det är som tidigare nämnt en studie i smak om det enda vi med visshet kan säga om livet.

Bakomliggande idéer och ideal för gravmonument har gått i arv från forntid till idag. Utformningen av monument har inte utvecklats linjärt utan har utgjorts av vågrörelser som återspeglar de allmänna kulturströmningarna. Monumenten refererar ständigt bakåt genom att åter plocka upp idéer och ideal.

Olika typer av kulturyttringar har tolkat människans mortalitet genom historien. Konst och litteratur har låtit gestalta mortalitet, döden och graven. Därifrån har tankar och utopier formats, förts vidare och utvecklats. I många hörn av kulturen har döden rört sig i en tankevärld. Gravmonumenten i parken kan ses som en slutgiltig produkt av kulturens idéer och ideal.

Bland de litterära tongivarna står Vergilius, men kanske än mer hur hans verk senare har kommit att tolkas och utvecklas. Gessner, Young och Goethe hör till några som fört hans arv vidare. I konsten har Böcklin, Friedrich och Poussin avmålat gravar som en påminnelse om människans mortalitet.

Placeringen av graven i landskapet har ett par genomgående teman. Lik den fornnordiska lunden har svenska gravmonument legat på en höjd. Fastän tid och rum,

¹⁴⁴ Bergström, Anders och Nolin, Catharina. *Millesgården: arkitektur och trädgård*, s. 177.

och skaparens bakgrund skiljer de tre exempelanläggningarna åt, är det underliggande landskapets, *den besjälade naturens*, kraft tillräcklig. På en höjd, men ändå i en sänka, med närhet till vatten, samt tillsammans med träd. Bland europeiska gravmonument finns nästintill alltid kombinationen träd och vatten men de är inte alltid belägna på en höjd. Det finns såklart undantag: Vergilius grav påstods återfinnas på ett berg och heliga lundar under antiken låg ofta på en kulle. I ett tydligt kuperat landskap, som södra Europa på många ställen är, tycks det inte så märkligt att gravmonument stundom är placerade på höjder. I Sverige där landskapet inte har samma topografiska skillnader uppfattas därför placeringen mer påtagligt betingad av ett aktivt val. Då enbart tre exempel har använts för att besvara frågeställningen är resultatet diskutabelt, men placeringen av gravmonumenten i landskapet och varför de placerats på höjder kan utgöra ett ämne för fortsatta studier.

Invid gravmonument har träd genomgående under historien vuxit. Det har ofta varit städsegröna träd som lager, cypress och idegran. Poppel är ett trädslag som starkt förknippats med antikens lundar men som också har gett uttryck i svenska Rosersbergs runbackes aspar och franska Rousseaus poppelö. Täckande klängväxter har klätt in gravarna: murgröna förknippas med Vergilius medan vintergröna har planterats på Jacobsberg och på Millesgården vildvin. Växtmaterialet är genomgående tåligt med relativt lång livslängd. Det vintergröna växtmaterialet inger trygghet med sitt eviga uttryck medan poppelträden och pilens rasslande lövverk påminner om nuets sprödhet.

Framtida forskning

Litteraturen som utgör underlag till uppsatsen är ofta bunden till tidsepoker och berättar därmed gärna om de fenomen som bekräftar en epok. Det har i litteraturen ibland funnits källor som pekat på en sak men med avsaknad av exempel eller referenser. Flera källor talar om hur "vanliga" gravmonument var i renässansens italienska parker. Trots uppgifterna har det i litteraturen inte framkommit mer än ett enstaka exempel, eller exempel som inte kunnat bekräftas. Barocken eller den franska parken som epok har helt lämnats utanför arbetet då det i litteraturen överhuvudtaget inte nämnts i förhållande till gravmonument. Troligen har det funnits gravmonument i parkmiljö även i de sammanhangen men litteraturen som använts för arbetet har inte innefattat detta.

Det finns gott om utrymme för vidare forskning inom ämnet som då kan täcka större delar av världen än det här arbetet haft möjlighet till. Bland det material som använts under arbetets gång har stora delar av västvärlden och Europa inte funnits med, exempelvis Östeuropa och det arabiskt präglade Spanien.

Gravmonument i svenska parkmiljöer inbjuder även till vidare forskning. Det hade varit av intresse att sammanfatta de anläggningar som finns. De direkta parallellerna från fornnordiska heliga lundar fram till dagens begravningskick vore även intressanta att efterforska ytterligare.

Sammanfattning: Kulturarvet

Diskussionen ovan visar på att utvecklingen av gravmonument i parkmiljö inte är linjär utan ständigt refererar till sitt förgångna. En sådan upprepning är idealet och idén om Vergilius grav. Trots att idén om Vergilius tillänkta gravplats har återupprepats gång på gång under det senaste årtusendet, i en utsträckning som inneburit att det möjligen blivit en nidsbild av ett gravmonument, har varje efterliknande varit ett unikum präglad av skaparens och stundens idéer och ideal, samt platserna de skapats på. Schama (1995) beskriver det nedärvda kulturella arvet enligt följande:

“..it is clear that inherited landscape myths and memories share two common characteristics: their surprising endurance through the centuries and their power to shape institutions that we still live with.”¹⁴⁵

Naturen i allmänhet, och träd i synnerhet har stått som symboler för livets cykel. Hur knoppar om våren återigen spricker upp och ger liv åt det som verkat dött. Städegrön växtlighet som metaforer för det eviga livet har återkommit, liksom idealen som ansluter till Arkadien eller Eden. I Norden kanske inte traditionen om *den besjälade naturen* har fått ett namn, utan är något tänkt att kännas men inte uttala. Gemensamt för alla tidevarv verkar vara strävan efter en sorts idealvärld. Begreppen som använts har uttryckt olika ideal trots dess gemensamma bärande tanke.

Slutord

Det här arbetet har börjat och slutat i naturen. Strävan efter varje människas inre paradiset börjar i det yttre landskapet. Naturen är fortfarande något eftersträvansvärt att vila i - en andlighet som inte benämns med ord - som människans relation länge sett ut till *den besjälade naturen*. Idag är naturlika gravar ofta vad som eftersträvas och att återigen förenas med naturen eller spridas för vinden.

Det här arbetet har satt ord på den känsla av outgrundlig gåtfullhet som jag möttes av vid mitt första möte som barn med makarna Milles grav, och som återupprepades vid besöken på Jacobsberg och Rosersberg. Utöver det primära syftet med studien finns en förhoppning om att ha gett läsaren en möjlighet till viss insikt om vår komplexa relation till mortalitet: hur snö kan vara en påminnelse om att det kommer en vår, ett träd en trygghet att fästas vid och graven ett sätt att förenas med vårt inre paradiset.

¹⁴⁵ Schama, Simon. *Landscape and memory*, s. 15.

Källförteckning

Tryckta källor

Ahrland, Åsa och Magnusson, Gert. Forntiden i parker. *Bebyggelsehistorisk tidskrift*. vol. 37 (1999): 7-32.

Bergström, Anders och Nolin, Catharina. *Millesgården: arkitektur och trädgård*. Stockholm: Atlantis, 2004.

Blennow, Anna-Maria. *Europas Trädgårdar: Från Antiken till Nutiden*. Lund: Signum, 1995.

Bowe, Patrick. The sacred groves of ancient Greece. *Studies in the History of Gardens & Designed Landscapes*. vol. 29 no. 4: 235-245, 2009. Tillgänglig via: <https://doi.org/10.1080/14601170802260252> (2018-01-30).

Länsstyrelsen Gotlands Län, *Byggnadsminnesförklaring (BM) av parken Jacobsberg, fastigheten Follingbo Rosendal I:24, Gotlands kommun*. Visby: Länsstyrelsen i Gotlands län, 1998.

Coffin, David R. *The English Garden: Meditation an Memorial*. West Sussex: Princeton University Press, 1994.

Curl, James Steven. *Architecture and Death*. Tredje upplagan. Gloucestershire: Sutton Publishing Limited, 2002.

Curl, James Steven. *The Victorian celebration of death*. Andra upplagan. Gloucestershire: Sutton Publishing Limited, 2002.

Gunnarsson, Allan. *Träden och människan*. Stockholm: Rabén & Sjögren, 1988.

Hammarskiöld, Lorenzo. *Beskrifning öfver Kongl. Lustslottet Rosersberg*. Stockholm: Ernst Adolph Ortman, 1821. Tillgänglig via: <https://litteraturbanken.se/forfattare/HammarskoldL/titlar/BeskrifningRosersberg/sida/1/faksimil> (2018-02-15).

Hellstrand, Louise. *Jacobsberg - Lustträdgård och begravningsplats*. Södertörns högskola: Institutionen för kultur och lärande, 2013. Magisteruppsats. Tillgänglig via: <http://www.diva-portal.org/smash/get/diva2:703838/FULLTEXT01.pdf> (Hämtad 2018-03-06).

Hunt, John Dixon. Editorial- A Garden and a grave. *The Journal of Garden History*. vol 4, no 3: 209-210 (1984).

Hunt, John Dixon. *Garden and Grove : The Italian Renaissance Garden in the English Imagination, 1600-1750*. Princeton: Princeton University Press, 1986.

Karling, Sten. *Trädgårdskonstens historia i Sverige*. Stockholm: Albert Bonniers förlag, 1931.

Maureen, Carroll-Spillecke. The gardens of Greece from Homeric to Roman times. *Journal of Garden History*. vol. 2 no. 2 (1992): 84-101. http://www.jstor.org/stable/990567?seq=1&cid=pdf-reference#references_tab_contents (Hämtad 2018-01-30).

Metz, Jörg. The Villa del Pigneto Sacchetti. *Journal of the Society of Architectural Historians*. vol. 49 no. 4 (1990): 390-406. http://www.jstor.org/stable/990567?seq=1&cid=pdf-reference#references_tab_contents (Hämtad 2018-01-20).

Olausson, Magnus. *Den Engelska Parken i Sverige under Gustaviansk Tid*. Stockholm: Piper Press, 1993.

Oostra, Swantje. *Om lunden*. Alnarp: SLU Service/Repro, 2006. Tillgänglig via: <https://pub.epsilon.slu.se/1057/1/Acta200625.pdf> (Hämtad 2018-02-19)

Oostra, Swantje. Den heliga lunden. *Ale*. no. 1: 13-25 (2001). Tillgänglig via: https://www.tidskriftenale.nu/pdfale/ALE-2001-1_v02.pdf (Hämtad 2018-02-19)

Schama, Simon. *Landscape and memory*. London: Fontana Press, 1995.

Trapp, Joseph Burney. The Grave of Vergil. *Journal of the Warburg and Courtauld Institutes*. vol. 47 (1984): 1-31. http://www.jstor.org/stable/751436?seq=1&cid=pdf-reference#references_tab_contents (Hämtad 2018-01-20).

Elektroniska källor

BBC, William Stukeley. 2014. http://www.bbc.co.uk/history/historic_figures/stukeley_william.shtml (Hämtad 2018-02-02)

Häringe Slott, Exteriör. <http://www.haringeslott.se/fotogalleri/exterior/> (Hämtad 2018-02-26)

Kulturen Lund, Bosebo Kyrkogård. 2005. <https://www.kulturen.com/friluftsmuseum/bosebo-kyrkogard/> (Hämtad 2018-02-12)

Millesgården, Nedre terrassen. <http://www.millesgarden.se/nedre-terrassen.aspx> (Hämtad 2018-02-12)

Millesgården, Olga Milles biografi. http://www.millesgarden.se/files/other/pdf/olga_milles_biografi.pdf (Hämtad 2018-02-12)

Millesgården, Skulpturparken. <http://www.millesgarden.se/skulpturparken.aspx> (Hämtad 2018-02-12)

Norstedts, Unge herr Werthers lidande. 2011. <http://www.norstedts.se/bocker/113088-den-unge-werthers-lidanden> (Hämtad 2018-02-12)

Skansen Friluftsmuseum, Artur Hazelius grav. 2018. <http://www.skansen.se/sv/artur-hazelius-grav> (Hämtad 2018-02-23)

Stockholms stadsmuseum, Filosofens grav. 2005 <https://stockholmskallan.stockholm.se/post/27034> (Hämtad 2018-01-21)

Umeå universitetsbibliotek, Referenser Oxford. <http://www.ub.umu.se/skriva/skriva-referenser/referenser-oxford> (Hämtad 2018-02-18)

Vallby Friluftsmuseum, Vallbys fornlämningar. 2011. <http://www.vallbyfriluftsmuseum.se/museimiljoer/fornlamningar.shtml> (Hämtad 2018-02-12)

Weimer - Tiefurt, Schloss Tiefurt. <https://tiefurt.info/schloss-tiefurt/> (Hämtad 2018-02-12)

Bildförteckning

Bild 1. Åberg, Hanna. Runbacken på Rosersberg [Fotografi] Rosersberg, 2018.

Bild 4. Dahlbergh, Erik. Die Antiquität im Lustgarten zu Rosersbergh [Blyerts]. 1661. Kungliga Biblioteket [hemsida]. https://suecia.kb.se/F/MF8P1CKNUPGTXV2J3HVVH2D9M1SXMMM374L794T8LX5RY2XQDY-15706?func=full-set-set&set_number=010560&set_entry=000034&format=999 (Hämtad 2018-04-05).

Bild 3. Åberg, Hanna. Gravmonumentet Jacobsberg [Fotografi] Gotland, 2017.

Bild 4. Åberg, Hanna. Gravmonumentet på Millesgården. [Fotografi] Lidingö, 2018.